

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

1

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius 2024

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifšvaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIĖDELIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Mindaugas ŠAPOKA (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai)
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2024
© Straipsnių autoriai, 2024

DARIUS STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

**KAUNO GUBERNATORIUS PIOTRAS VERIOVKINAS IR
LIETUVIŲ ŠVIETIMO DRAUGIJA „SAULĖ“**

ANOTACIJA. Straipsnyje aiškinamasi, kodėl imperinė valdžia vadinamajame Vakarų krašte iš visų nedominuojančių etninių grupių leido veikti tik lietuvių švietimo draugijai „Saulė“. Teigiama, kad tai nulėmė Kauno gubernijos kaip lietuvių *tautinės teritorijos* pripažinimas rusiškame *mentaliniame žemėlapyje*, (valdininkų požiūriu) asimiliacinio potencialo nebuvimas ir lietuvių etnokultūrinio atskirumo nuo didrusių pripažinimas, taip pat Kauno gubernatoriaus Piotro Veriovkino pastangos apsaugoti šią draugiją nuo uždarymo. Dalis straipsnio skiriama P. Veriovkino motyvacijos aptarimui.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Rusijos imperija, Kauno gubernija, Piotras Veriovkinas, lietuvių katalikų švietimo draugija „Saulė“, mentalinis žemėlapis; imperinė tautinė politika.

ABSTRACT. The article aims to explain why, among all the non-dominant ethnic groups, the imperial authorities in the so-called Western region allowed the existence of only the Lithuanian educational society ‘Saulė’ [The Sun]. The argument is made that this was due to the recognition of Kaunas governorate as a Lithuanian ‘national territory’ on the Russian mental map, the lack of assimilation potential (from the point of view of the officials), the admission that the Lithuanians were ethnically-culturally detached from the ethnic Russians, as well as the efforts of the governor of Kaunas, Piotr Verevkin, to prevent the closure of this society. Part of the article is devoted to a discussion of Verevkin’s motives.

KEYWORDS: Russian Empire, Kaunas governorate, Piotr Verevkin, Lithuanian Catholic educational society ‘Saulė’, mental map, imperial nationality policy.

Kaip matėme ankstesniame straipsnyje¹, tuo metu, kai Lenkijos karalystėje bei Vakarų krašte buvo uždaryta daug lenkų, ukrainiečių ir lietuvių švietimo draugijų, kun. Konstantino Olšausko vadovaujamai „Saulėi“ taip pat buvo iškilęs pavojus². Ją uždaryti siekė ne tik rusų nacionalistai, veikę per laikraštį *Окраины России* („Rusijos pakraščiai“), bet ir dalis vietinės administracijos pareigūnų. Nepaisant tokio „Saulėi“ nepalankaus bendraimperinio konteksto ir gausių priešininkų Kaune bei Vilniuje, draugija išliko. Šiame straipsnyje aiškinsimės, kokios aplinkybės nulėmė tokią iš pirmo žvilgsnio paradoksalią situaciją. Pagrindinį dėmesį skirsime Kauno gubernatoriaus Piotro Veriovkino, kurį „Saulės“ priešai įvardijo kaip draugijos globėją, veiksams bei argumentacijai³.

Šio atvejo analizė svarbi ne tik pati savaime, bet ir platesniame kontekste. Ji parodo, kaip Rusijos imperijos valdžiai sekėsi dorotis su XX a. pradžioje naujai atsiradusiu iššūkiu – suaktyvėjusia nedominuojančių etninių grupių visuomenine veikla. Kova dėl „Saulės“ ateities parodys imperijoje tarp valdančiojo elito egzistavusias tautinės politikos koncepcijas ir jų adeptų nesutarimus, taip pat leis dar kartą grįžti prie klausimo, ar caro valdžia vykdė politiką „skaldyk ir valdyk“, t. y. rėmė vienas (silpnas) tautines grupes kitų (stipresnių) sąskaita⁴.

P. Veriovkino veiksmai. Kauno gubernatorių, oponuodamas ankstesniame straipsnyje minėtų veikėjų, kuriuos įvardijau kaip *nacionalistinės tautinės politikos* šalininkus, norams uždaryti „Saulės“ bei kitas katalikiškas draugijas, naudojo įvairias priemones: kai galėjo, tiesiog ignoruodavo kitų panašaus rango valdininkų klausimus (kaip minėta ankstesniame straipsnyje, taip jis elgėsi su Vilniaus švietimo apygardos globėju Grigorijumi Levickiu), tvirtindavo, kad spaudoje pasirodžiusi informacija yra šališka⁵, Piotrą Reviakiną kaltino nesilaikant subordinacijos, atsakomybę perkeldavo kitiems pareigūnams (kun. K. Olšausko teisme pasakyta kalba esą netraktuotina kaip antiviryriausybė, nes teisėjas jo nesustabdė⁶). Jau minėtai „Saulės“ draugijos delegacijai vykstant į Sankt Peterburgą, gubernatorių parašė rekomendacinį laišką⁷.

¹D. S t a l i ū n a s, Rusų nacionalistai prieš Kauno gubernatorių: kitataučių švietimo draugijos kaip pavojus imperijai 1907–1910 m., *Lietuvos istorijos metraštis*. 2023/2, 2023, p. 55–80.

²Ten pat.

³Trumpą informaciją apie istoriografiją žr. ten pat.

⁴D. S t a l i ū n a s, Affirmative Action in the Western Borderlands of the Late Russian Empire?, *Slavic Review*, vol. 77, 2018, issue 4, p. 978–997.

⁵Kauno gubernatoriaus 1910 m. kovo 30 d. raštas Užsienio religijų dvasinių reikalų departamento direktoriui, Российский государственный исторический архив (toliau – РГИА), ф. 821, оп. 3, д. 918, л. 160.

⁶Kauno gubernatoriaus 1910 m. gegužės 10 d. raštas vidaus reikalų ministrui, ten pat, l. 209.

⁷Kauno gubernatoriaus 1910 m. kovo 20 d. raštas Užsienio religijų dvasinių reikalų departamento direktoriui, ten pat, l. 36.

Kauno gubernatoriaus argumentai. 1910 m., kai „Saulės“ egzistencijai buvo iškilusi reali grėsmė, P. Veriovinas gana nuosekliai kartojo jei ne tą pačią, tai bent jau labai panašią argumentaciją, turėjusią apginti kun. K. Olšausko vadovaujamą draugiją⁸. Kauno gubernatorius tvirtino, kad kun. K. Olšausko ir „Saulės“ draugijos veikla yra imperinei valdžiai ne tik nepavojinga, bet netgi naudinga. 1905 m. revoliucijos laikotarpiu draugijos vadovas esą padėjo valdžiai atitraukti darbininkus nuo revoliucinio judėjimo, be to, ši veikla skatino lietuvių tautinę konsolidaciją ir taip silpnino lenkų įtaką krašte:

jo [K. Olšausko] priešiškus lenkiškam elementui krašte, žiūrint iš Vyriausybės požiūrio taško, turi pakankamai teigiamų pusių, nes lenkiškos įtakos tarp lietuvių sumažinimas visada buvo viena iš vietinės administracijos užduočių ir, priešpriešinti šiai įtakai tam tikrą lietuvių tautinio susivokimo augimą yra, žiūrint bendrus [imperinės valdžios] politikos pakraščiuose tikslus, gana tikslinga.

Tiesa, P. Veriovinas buvo linkęs sutikti su Vilniaus švietimo apygardos globėjo nuomone, kad švietimu turi užsiimti tik valdiškos mokyklos, todėl būtų gerai, kad „Saulė“ negalėtų steigti mokyklų, o tik finansiškai prisidėtų prie valdiškų mokyklų išlaikymo⁹. Išsiaiškinus, ką sakė P. Veriovinas, dabar reiktų atsakyti į klausimą, *kodėl* jis taip argumentavo?

Kodėl aukštas pareigūnas gynė lietuvių švietimo draugiją? Pradėti reiktų nuo to, kad P. Veriovinas ir K. Olšausko pažintis greičiausiai užsimezgė dar pačioje XIX a. pabaigoje¹⁰, o per 1905 m. revoliucijos įvykius Kaune, kur tuo metu gubernatoriumi jau dirbo P. Veriovinas, kun. K. Olšauskas iš tiesų prisidėjo prie to, kad nemaža dalis krikščionių darbininkų nedalyvavo streikuose ar kokiose nors antivyriausybines akcijose ir dėl to užsitraukė radikalių visuomenės grupių neapykantą¹¹. Jos pasireiškimus vėliau

⁸ Pirmame straipsnyje daug kartų minėtas Nikolajus Griazevas tvirtino, kad P. Veriovinas dėl savo požiūrio į „Saulės“ draugiją net ir palikęs Kauno gubernatoriaus postą, nors esą kun. K. Olšausku ir „mažai bepasitikė“: Kauno gubernatoriaus 1913 m. gegužės 18 d. rašto vidaus reikalų ministrui kopija, ten pat, ap. 128, b. 44, l. 647.

⁹ Kauno gubernatoriaus 1910 m. kovo 30 d. raštas Užsienio religijų dvasinių reikalų departamento direktoriui, ten pat, ap. 3, b. 918, l. 160–162; Kauno gubernatoriaus 1910 m. gegužės 10 d. raštas vidaus reikalų ministrui, ten pat, l. 208–209; Kauno gubernatoriaus 1910 m. gruodžio 14 d. slaptas raštas švietimo ministrui, ten pat, f. 733, ap. 177, 1910 m., b. 273, l. 21–24. Citata iš paskutinio dokumento, l. 22.

¹⁰ A. Gri g a r a v i č i u s, Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas, *Kultūros barai*, 2000, nr. 10, p. 68; V. P u k i e n ė, *Prelatas Konstantinas Olšauskas: Visuomenės veikėjo tragedija*, Vilnius, 2013, p. 56, išn. 43; Kun. K. Olšausko 1904 m. birželio 18 d. telegrama P. Veriovinui, kurioje jis kaip buvęs kaimynas sveikina P. Verioviną su nauju paskyrimu, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LNMMB RS), F19-995, l. 1.

¹¹ K. Olšausko nuopelnus revoliucijos metais pripažino net N. Griazevas: Kauno gubernatoriaus 1913 m. gegužės 18 d. rašto vidaus reikalų ministrui kopija, РГИА, ф. 821, оп. 128, д. 44, л. 647. Apie K. Olšausko veiklą revoliucijos metais žr.: V. S e v e r i n a s [V. Biržiška], *Kunigas Kastantinas Olšauskis. (Iš Kauno Gubernatoriaus Archyvų)*, Voronežas, 1918, p. 8–9, 28–31, 32–34; E. V i d m a n t a s, *Katalikų Bažnyčia*

K. Olšauskas naudojo kaip savo lojalumo valdžiai įrodymą¹². Toji pažintis ir 1905 m. patirtis, žinoma, galėjo K. Olšauskui pelnyti nemenką gubernatoriaus palankumą, tačiau „Saulės“ draugijos klausimas 1909–1911 m. įgavo tokį mastą ir neabejotinai buvo tiek reikšmingas, kad asmeninis caro valdininko palankumas negalėtų būti vienintelė ar net reikšmingiausia tolerantiško požiūrio į katalikiškos draugijos veiklą priežastis.

Galima versija, kad P. Veriovinas iš tiesų nuoširdžiai galvojo, jog imperinė valdžia yra suinteresuota tam tikru lietuvių nacionalizmo stiprėjimu Kauno gubernijoje, nes taip galima sumažinti kur kas pavojingesnę imperijai lenkų įtaką. Tokį argumentą Kauno gubernatorius kartojo ne tik tuo metu, kai buvo sprendžiamas „Saulės“ draugijos klausimas. Vienas iš lietuvių visuomenės veikėjų Martynas Yčas atsiminimuose rašė, kad P. Veriovinas lietuviams buvo „palankus“¹³. 1908 m. gubernatorius tarpininkavo dėl pasų lengvatinėmis sąlygomis išdavimo lietuvių veikėjams, norėjusiems vykti į Vatikaną, nes ten jie padarys pareiškimus „apie lietuvių religinius poreikius ir prašys popiežiaus Pijaus X, kad bažnytinėse apeigose būtų vartojama lietuvių kalba“. „Bažnyčios depolonizacija“, tvirtino valdininkas, atitinka vyriausybės tikslus¹⁴. Jei tikėsime netiesioginiais šaltiniais, tai P. Veriovinas Vilniaus generalgubernatoriui Piotru Sviatopokui-Mirskiui (1902–1904) ne kartą siūlė finansiškai paremti lietuvių periodinę spaudą¹⁵. Gubernatorius rėmė kai kuriuos lietuvių siekius švietimo srityje, pavyzdžiui, 1906 m. dėl lietuvių mokytojų pasiskyrimo į valdiškas pradžines Kauno gubernijos mokyklas¹⁶, 1906 m. siūlė leisti steigti privačias mokyklas tik su lietuvių (bet ne lenkų) dėstomąja kalba¹⁷, 1909 m. iškėlė idėją, kad įvedus žemstvas (vietos savivaldos institucijas), Kauno gubernijoje rinkimai atskirai būtų rengiami stambių ir smulkių žemės savininkų grupėse ir taip būtų užtikrintas propor-

ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje, Vilnius, 1987, p. 105–106; A. G a i d y s, Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907 m., *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sud. E. Motieka et al., Vilnius, 1994, p. 288–289. Dėl paramos prieš revoliucinį judėjimą 1905 m. P. Veriovinas kreipėsi ir į Žemaičių vyskupą Mečislovą Leonardą Paliulionį: 1905 m. lapkričio 17 d. laiškas, LNMMB RS, F19-171, l. 1–3.

¹² 1910 m. pavasarį tokią medžiagą, kurioje buvo tiek įvairūs laišakai, tiek publikacijos iš socialdemokratinės spaudos, K. Olšauskas persiuntė P. Veriovinui, РГИА, ф. 821, оп. 3, д. 918, л. 220–255.

¹³ M. Y č a s, *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais*, t. 1, Kaunas, 1935, p. 22.

¹⁴ Kauno gubernatoriaus 1908 m. kovo 18 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 378, BS, 1908 m., b. 353, l. 1–2. Čia turėta galvoje pridėtinių pamaldų kalba, dėl kurios mišrioje parapijose tuo metu jau vyko aršūs lietuvių ir lenkų konfliktai.

¹⁵ 1914 m. balandžio 17 d. pasitarimo dėl kovos su polonizacija žurnalo kopija, РГИА, ф. 821, оп. 150, д. 172, л. 79. Kauno gubernatorius tokią priemonę siūlė tam, kad būtų pasiekti „vyriausybės tikslai“, tačiau gavo neigiamą atsakymą, nes „trūko lėšų“.

¹⁶ 1906 m. gegužės 5 d. caro valdininkų pasitarimo dėl 1906 m. balandžio 22 d. įsako įgyvendinimo užrašai, LVIA, f. 378, BS, 1906 m., b. 378, l. 65.

¹⁷ 1906 m. vasario 8 d. pasitarimo dėl mokyklų klausimo protokolas, ten pat, l. 46.

cingas lietuvių atstovavimas¹⁸. Vėliau, jau tapęs Vilniaus gubernatoriumi, pareikalavo, kad Vilniaus miesto katalikų darbininkų renginiai vyktų ne tik lenkų, bet ir lietuvių bei rusų kalbomis. Tokiu būdu jis siekė užkirsti kelią draugijos valdybai „lenkinti draugijai priklausančius baltarusius ir lietuvius“¹⁹.

Įdomus epizodas yra susijęs su Šv. Pranciškaus Romos katalikų darbininkų ir tarnaičių draugijos Panevėžio mieste įstatų tvirtinimu. P. Veriovkinas pareikalavo, kad punktas apie kalbas, vartojamas draugijos vidinėje raštvedyboje, būtų pakoreguotas: vietoje „vienos iš vietinių kalbų“, kurią greta rusų kalbos galima vartoti vidinėje draugijos raštvedyboje, reikėjo įrašyti lietuvių kalbą, nes Panevėžio apskrityje absoliučią daugumą gyventojų sudaro lietuviai ir tik nežymia – lenkai, tad „netikslus [kalbos] įvardijimas, esant neabejotinai lenkų kultūringumo persvarai ir nuolatiniam pastarųjų siekiui pajungti lietuvius per lenkų kalbą, gali sukelti nemažai negeistinių nesupratimų ir politinio pobūdžio susidūrimų“²⁰. Tokį gubernatoriaus reikalavimą greičiausiai paskatino du motyvai: noras apsaugoti lietuvius nuo lenkų įtakos bei, iš tiesų, siekis išvengti galimų konfliktų draugijos viduje, kaip atsitiko su Šv. Juozapo draugija, apie kurią šiame straipsnyje dar bus kalbama.

Jau tapęs Vilniaus gubernatoriumi P. Veriovkinas pasisakė už švietimo draugijos „Rytas“ registravimą, nes gubernijoje „paskutiniu metu matomas lenkų tautinės demokratų partijos siekis gubernijos katalikų švietimą paimti į savo rankas“ ir vietinei administracijai kovoti su ta „polonizacine“ politika sudėtinga, bet su tomis tendencijomis kovoja ir „vietinė lietuvių partija“. Nors lietuvių draugijos, rašė gubernatorius, ir „siekia savo tautinių tikslų, tačiau tuo pat metu [jos] tarnauja ir kaip atsvara lenkų propagandai“²¹. Labai tikėtina, kad P. Veriovkinas buvo tarp tų daugumos aukštų valdininkų, kurie Sankt Peterburge 1914 m. pavasarį vykusiamе pasitarime apie būtinybę imtis depolonizacinės politikos pasisakė už paramą lietuvių tautiniam judėjimui²².

¹⁸ Zemstvų įvedimą Vakarų krašte svarsčiusios komisijos 1909 m. spalio 10 d. žurnalas, РГИА, печатные записки, с. 1.

¹⁹ Vilniaus gubernatoriaus 1913 m. sausio 8 d. raštas Užsienio religijų dvasinių reikalų departamentui, ten pat, f. 821, ap. 128, b. 698, l. 90.

²⁰ Kauno gubernatoriaus 1912 m. balandžio 15 d. raštas Užsienio religijų dvasinių reikalų departamentui, ten pat, b. 44, l. 393. Tolesnis susirašinėjimas dėl šios draugijos įstatų tvirtinimo: ten pat, l. 408–413, 416. Vidaus reikalų ministerija galų gale nusprendė neregistruoti šios draugijos, nes Panevėžyje jau veikė panašaus pobūdžio katalikiška draugija.

²¹ Vilniaus gubernatoriaus 1912 m. rugpjūčio 18 d. raštas Užsienio religijų dvasinių reikalų departamentui, ten pat, b. 715, l. 10b. Tačiau šiai draugijai kitos valdžios institucijos neleido steigti mokyklų: J. K u z m a i t ė, Vilniaus „Ryto“ lietuvių švietimo draugija, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 8: *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, ats. red. V. Merkys, Vilnius, 1975, p. 125; V. P u k i e n ė, *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*, Vilnius, 1994, p. 42.

²² D. S t a l i ū n a s, Challenges to Imperial Authorities' Nationality Policy in the Northwest Region, 1905–15, *The Tsar, The Empire, and The Nation. Dilemmas of Nationalization in Russia's Western Borderlands, 1905–1915*, ed. D. Staliūnas, Y. Aoshima, Budapest–New York, 2021, p. 53–54.

Abejonės dėl gubernatoriaus nuoširdumo. Tačiau ne visi P. Veriovkino veiklos epizodai vienareikšmiškai paremia hipotezę apie nuoširdų ir nuoseklų jo siekį sudaryti lietuviams geresnes veikimo sąlygas nei lenkams. Pavyzdžiui, remiantis Kauno gubernatoriaus 1908–1910 m. ataskaitų juodraščiais²³, tokios hipotezės nepavyktų paremti. Kai kurios tezės įvairiuose šių juodraščių ataskaitų variantuose daugiau ar mažiau kartojasi. Prie tokių galima priskirti tezę apie būtinybę švietimą sukcentruoti tik valdžios rankose, lietuvius katalikus skirti tik antraisiais mokytojais ir įspėjimas, kad sunku kontroliuoti nevaldiškas, tarp jų ir „Saulės“ draugijos mokyklas. Lygiai taip pat, įvedus Kauno gubernijoje vietinės savivaldos institucijas – zemstvas, jų (t. y. visuomenės) kompetencijoje negali būti švietimo įstaigų. „Saulės“ draugijos vertinimas šiuose dokumentuose nebuvo identiškas. Pačiame pirmajame, kuris pagal pirminę intenciją turėjo apžvelgti tik 1908 m., gubernatorius arba dokumentą rengęs jo pavaldinys įtariai žvelgė į įvairias pagal 1906 m. kovo 4 d. taisykles įregistruotas draugijas, kurios esą veikė pagal įstatymus ir savo įstatus, taigi nesuteikė teisėtų priešasčių jas uždaryti, tačiau „dauguma jų iš esmės siekia savo paslėptų separatistinių nacionalistinių siekių; ypač jaučiamos paminėtų „Saulės“ ir „Blaivybės“ draugijų antivyriausybines tendencijas“²⁴. 1908–1911 m. ataskaitoje šis siužetas pakartotas, tačiau kiek pakoregavus. Šiame dokumente tarp antivyriausybines tendencijas propaguojančių katalikiškų draugijų „Saulė“ jau nepaminėta²⁵, tačiau jos veikla aptarta atskirai. Čia ataskaitos autorius konstatavo, kad „Saulė“ siekia „pažadinti ir sustiprinti lietuvių tautinį sąmoningumą kaip atsvarą lenkų įtakai, kuri yra vienas pagrindinių lietuvių tautos [orig. *народ* – D. S.] kultūrinės raidos stabdžių“²⁶. Tokia ar labai panaši P. Veriovkino retorika ir kituose dokumentuose²⁷, tačiau šiuo atveju,

²³ 1908 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, LNMMB RS, F19-76; 1908–1910 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, ten pat, F19-81; 1908–1911 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, ten pat, F19-82. Man nepavyko rasti šių ataskaitų originalų, t. y. tų variantų, kurie buvo išsiųsti į Sankt Peterburgą. Šių dokumentų atsiradimo aplinkybes dar reikėtų papildomai iširti. Pirmasis išlikęs juodraštis buvo pradėtas rengti kaip 1908 m. ataskaita, vėliau jis buvo perdirdamas į 1908–1910 ir 1908–1911 m. ataskaitą, taigi dokumentas apie 1908 m. greičiausiai nebuvo išsiųstas, tačiau lygiai taip pat negaliu tvirtinti, kad kiti juodraščiai buvo perdaryti į tvarkingas ataskaitas ir pasiekė centrinės valdžios įstaigas. Gubernatoriai privalėjo rengti metines ataskaitas, o tokių kelerių metų apžvalgų, mano žiniomis, nerengdavo. Tokias kelerių metų ataskaitas kartais parengdavo generalgubernatoriai (čia galima prisiminti Michailo Muravjovo ar P. Sviatopolko-Mirskio ir kt. atvejus). Į klausimą, kodėl P. Veriovkinas nusprendė rengti kelerių metų apžvalgą, atsakyti negaliu. Tai dokumentų juodraščiai, tad sunku pasakyti, ar visos juose išsakytos mintys tikrai yra paties P. Veriovkino, ar galbūt dalį jų parašė jo pavaldiniai. Dar yra problema, kad dalis tekstų tuose juodraščiuose dokumentuose yra užbraukti.

²⁴ 1908 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, LNMMB RS, F19-76, l. 10.

²⁵ 1908–1911 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, ten pat, F19-82, l. 18–19.

²⁶ 1908–1911 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, ten pat, l. 15.

²⁷ 1910 m. apibūdindamas „Saulės“ draugijos vadovą, P. Veriovkinas rašė, kad K. Olšauskas, „būdamas įsitikinęs nacionalistas, yra aršus lenkų įtakos priešininkas, manydamas, kad ji [ta įtaka] per keletą šimtmečių

kitaip nei straipsnyje jau aptartose situacijose, „Saulės“ siekis priešintis lenkų įtakai pristatomas kaip draugijos intencija, bet tiesiai nepasakoma, kad tai naudinga imperinei valdžiai, nors, kita vertus, ataskaitos autorius galėjo tikėtis, kad skaitytojai patys prieis prie tokios išvados. Visgi toliau aptariant „Saulės“ veiklą ataskaitoje, konkrečiai – mokyklų tik lietuviams katalikams steigimą, kurį lydėjo „lietuvių tautinės dvasios pakilimas“, jau traktuota kaip pavojinga „rusų pradų įtvirtinimui“ šiame krašte²⁸.

Abejones dėl nuoširdaus P. Veriovkino noro paremti lietuvius kaip atsvarą lenkų įtakai sustiprina ir kai kurie K. Olšausko veiklos epizodai, kurie turėjo būti žinomi gubernatoriui. 1906 m. šis kunigas dalyvavo Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinių katalikų partijos, įkurtos Vilniaus vyskupo Eduardo von der Roppo, veikloje ir šios partijos vardu aktyviai dalyvavo rinkimuose į I Rusijos dūmą²⁹. Ši partija bandė apjungti visus regiono katalikus, o lietuvių nacionalistai ją vertino kaip lenkų vadovojamą politinę jėgą³⁰.

Kitas panašus epizodas susijęs su katalikiškų draugijų, vienijusių Kauno darbininkus, steigimu. Iš pradžių, 1906 m. birželio 1 d., valdžia įregistravo K. Olšausko vadovojamą Šv. Juozapo Romos katalikų darbininkų draugiją Kauno mieste, kuri vienijo įvairiakalbius narius³¹. Tačiau vėliau, draugijos viduje kilus lenkiškai ir lietuviškai kalbančių narių konfliktui, ji faktiškai nustojo veikti ir buvo uždaryta³², o po kurio laiko į valdžios įstaigas kreipėsi dvi grupės iniciatorių dėl naujų draugijų įkūrimo. Viena Šv. Juozapo draugija vienijo lietuvius darbininkus, kita – „lenkiškai kalbančius“. Antrosios – lenkiškos – draugijos kasininku išrinktas, o vėliau dėl jos perregistravimo į centrinę valdžią kreipėsi būtent K. Olšauskas³³. P. Veriovkinas, gavęs informaciją apie K. Olšausko išrinkimą šios draugijos

[buvo] pagrindinis lietuvių tautos [narod] kultūrinės raidos stabdis“ [pabraukta mano – D. S.]: Kauno gubernatoriaus 1910 m. gruodžio 14 d. slapta raštas vidaus reikalų ministrui, РГИА, ф. 733, он. 177, 1910 г., д. 273, л. 22.

²⁸ 1908–1911 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, LNMMB RS, F19-82, l. 15–16.

²⁹ D. S t a l i ū n a s, Vilniaus vyskupo E. Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907), *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 7: *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*, p. 181–182; A. G r i g a r a v i č i u s, min. veik., p. 68; V. P u k i e n ė, *Prelatas Konstantinas Olšauskas...*, p. 45.

³⁰ Plačiau apie šią partiją ir E. Roppą žr.: D. S t a l i ū n a s, Vilniaus vyskupo E. Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907), p. 142–219.

³¹ Kauno gubernatoriaus 1906 m. liepos 5 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378, BS, 1906 m., b. 169, l. 37; V. P u k i e n ė, *Prelatas Konstantinas Olšauskas...*, p. 43.

³² Kauno vicegubernatoriaus 1908 m. lapkričio 26 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378, BS, 1906 m., b. 169, l. 507–508.

³³ Šv. Juozapo lenkų Romos katalikų darbininkų draugijos Kauno mieste valdybos pareiškimo Kauno gubernatoriui kopija, РГИА, ф. 821, он. 3, д. 918, л. 125; taip pat žr. bylą „Dėl Šv. Juozapo vardo Romos katalikų draugijos Kauno mieste įstatų patvirtinimo“, Kauno regiono valstybės archyvas (toliau – KRVA), f. I-50, ap. 1, b. 24054. Istorinėje literatūroje teigiama, kad Šv. Juozapo draugija skilo net į tris dalis (A. G a i d y s, min. veik., 287; V. P u k i e n ė, *Prelatas Konstantinas Olšauskas...*, p. 47), tačiau, pavyzdžiui, 1911 m. vidaus reikalų ministro patvirtintų Kauno gubernijos katalikiškų draugijų sąrašė yra tik dvi šiame straipsnyje

kasininku, užrašė rezoliuciją: „kun. Olšauskas – dviejuose frontuose“³⁴. K. Olšausko dalyvavimas lenkiškos draugijos veikloje turėjo griauti visą antilenkišką naratyvą, kurį jis, o po to ir P. Veriovkinas naudojo įrodinėdami „Saulės“ draugijos naudą imperinei valdžiai. Būtent į K. Olšausko veidmainiškumą ir lenkų bei lietuvių solidarumą kovoje su bendru priešu – Rusijos imperijos valdžia ir rusais – nuolat nurodydavo „Saulės“ priešai³⁵. Žinoma, P. Veriovkinas galėjo matyti K. Olšausko veidmainiškumą, tačiau vis tiek galvoti, kad „Saulės“ draugijos veikla objektyviai yra naudinga imperinei valdžiai³⁶.

Be to, ir paties P. Veriovkino veikloje nėra arba bent jau iki šiol neišryškinti akivaizdesni siekiai kaip nors ypatingai diskriminuoti lenkus. Kauno lenkų bendruomenė pozityviai vertino šio gubernatoriaus veiklą, kas tarsi liudytų, kad lenkų akyse jis nebuvo užsitarnavęs lietuvių rėmėjo statuso. O rusų nacionalistinė spauda Kauno gubernatorių apskritai kaltino lenkų protegavimu³⁷.

Bent jau šiek tiek šį rebusą dėl P. Veriovkino požiūrio į „Saulės“ draugiją, kun. K. Olšauską bei lietuvių ir lenkų santykius galėtų padėti išspręsti jau minėti Kauno gubernatoriaus ataskaitų juodraščiai. Iš jų dar kartą aiškėja, kad šis valdininkas manė, jog imperijos stabilumui yra būtinas ir nuoširdus pavaldinių lojalumas. P. Veriovkinas buvo įsitikinęs, kad caro valdžia gali nesunkiai palaikyti tvarką, tačiau

sunkumų kyla tada, kai, kovojant su separatistinėmis ir antivalstybinėmis tendencijomis, [reikia] palaikyti geranorišką ir patiklų gyventojų požiūrį į valdžią ir tokiu būdu prisidėti prie įvairiausių grupių, gyvenančių šiame [imperijos] pakraštyje, dvasinio suartėjimo su tikrąja Rusija³⁸.

Pasiekti tokį tikslą sudėtinga tada, kai valdžia įtaria kitataučius nesant lojaliais imperijos pavaldiniais: „valdžios nepasitikėjimas gyventojais sukuria atvirkštinį gyventojų nepasitikėjimą valdžia ir tokiu būdu jų tarpusavio santykiuose susiformuoja tarsi uždaras

minėtos draugijos: РГИА, ф. 821, оп. 128, д. 44, л. 2–3. Pats K. Olšauskas taip pat mini tik dvi draugijas: K. O l s z e w s k i, W sprawie zamknięcia stowarzyszenia robotniczego w Kownie, *Litwa* 1909, nr 1, s. 4–5.

³⁴ Kauno gubernatoriaus rezoliucija Šv. Juozapo lenkų Romos katalikų darbininkų draugijos Kauno miesto valdybos pareiškimo Kauno gubernatoriui kopijoje, РГИА, ф. 821, оп. 3, д. 918, л. 125.

³⁵ D. S t a l i ū n a s, Rusų nacionalistai prieš Kauno gubernatorių, p. 64.

³⁶ K. Olšausko saviidentifikacijos ir jų kaita nėra šios straipsnio objektas, tačiau galiu sutikti su Algirdo Grigaravičiaus pastebėjimu, kad senesnėje istoriografijoje pasitaikę aiškinimai, esą „iki atvykdamas į Kauną K. Olšauskas buvo lenkiškos orientacijos dvasininkas <...> Čia pasikeitė jo pažiūros nacionaliniu klausimu. Jam įtakos turėjo pavykusis F. Cirtautas <...> K. Olšauskas <...> greitai persiorientavo ir tapo karštu lietuviu, <...>“ (E. V i d m a n t a s, *Katalikų Bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje*, Vilnius, 1987, p. 105) prieštarauja žinomiems faktams apie K. Olšausko veiklą (A. G r i g a r a v i č i u s, min. veik., p. 68).

³⁷ Straipsnis „В совете по делам местного хозяйства“, iškarpa iš laikraščio „Земщина“, 1909, № 112, РГИА, ф. 821, оп. 3, д. 918, л. 127.

³⁸ 1908–1911 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, LNMMB RS, F19-82, l. 21. Ta pati mintis: 1908–1910 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, ten pat, F19-81, l. 12.

ratas, išeiti iš kurio yra itin sudėtinga³⁹. Vertindamas vietinių tautinių grupių požiūrį į Rusiją ir rusus, gubernatorius konstatavo, kad lenkai „nemyli Rusijos ir visko, kas rusiška“, todėl bent jau artimiausiu metu negalima tikėtis „rusų ir lenkų suartėjimo“, o lietuviams rusai, nors ir yra svetimi, tačiau dar priešiščiau jie esą žiūri į lenkus⁴⁰.

Aptarus P. Veriovkino argumentaciją, kurią jis pasitelkė gindamas „Saulės“ teisę veikti, reikia užduoti klausimą apie šios situacijos unikalumą. Ar kun. K. Olšausko vadovaujamai lietuvių švietimo draugijai buvo sukurtos išskirtinės sąlygos, ar panašias veiklos galimybes turėjo ir kitos nedominuojančių etninių grupių organizacijos?

Valdžios politika kitų švietimo draugijų atžvilgiu. Ankstesniame straipsnyje jau minėjau, kad XX a. I deš. pabaigoje buvo uždarytos lenkiškos švietimo draugijos *Oświata*, kurios vakarinėse imperijos gubernijose buvo pradėję steigti lenkiškas mokyklas, ir tai galėtų suponuoti įtarimą, kad ne tik Kauno gubernatorius P. Veriovkinas, bet ir kiti caro pareigūnai protėgavo lietuvių švietimo draugijas lenkiškųjų sąskaita. Tokia valdžios veiksmų logika gali atrodyti visai tikėtina, atsižvelgus į tai, kad, kaip jau minėta, Vakarų krašte būtent lenkai caro valdininkų įsivaizduojamoje priešų hierarchijoje buvo pagrindinis imperijos priešas, be to, pareigūnai minėtas lenkiškas draugijas ne tik kaltino siekiant „siaurų nacionalistinių tikslų“, bet ir tvirtino, kad ji „skleidžia lenkišką raštingumą ir lenkų tautines idėjas ne tik tarp lenkų, bet ir visų pirma tarp [Vilniaus] gubernijos baltarusių, o esant galimybei ir lietuvių“⁴¹. Neabejotinai svarbu ir tai, kad, kaip jau minėta, valdininkai konstatuodavo įvairius atvejus, kai *Oświata* draugijos nesilaikydavo įstatų ar pažeisdavo galiojančius įstatymus. Aišku, caro valdininkus galima įtarti šališkumu, t. y. manyti, kad jie kur kas atidžiau sekė lenkiškų, o ne lietuviškų draugijų veiklą, tačiau „Saulės“ valdžios įstaigose taip pat turėjo aršių oponentų ir vis dėlto nebuvo apkaltinta nelegalių mokyklų steigimu⁴². Taigi, „Saulės“ nusižengimų sąrašas buvo menkesnis. Į Sankt Peterburgą atvykus jau minėtai „Saulės“ draugijos delegacijai, Vidaus reikalų

³⁹ 1908–1910 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, ten pat, I. 12. P. Veriovkinas manė, kad tikėtis nuoširdaus žydų, netgi politinė ir kultūrinė prasme pasidavusių Rusijos įtakai, lojalumo negalima tol, kol jų teisės nebus sulygintos su kitų imperijos pavaldinių teisėmis: 1908–1911 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, ten pat, F19-82, I. 22–23.

⁴⁰ 1908–1910 m. Kauno gubernatoriaus ataskaitos juodraštis, ten pat, F19-81, I. 12.

⁴¹ Vilniaus gubernatoriaus 1907 m. lapkričio 26 d. raštas Vidaus reikalų ministerijos Bendrųjų reikalų departamentui, LVIA, f. 378, BS, 1907, m., b. 380a, l. 25.

⁴² Vietinė valdžia „Saulės“ draugiją nelegalios lenkiškos mokyklėlės įkūrimu apkaltino 1914 m., nors draugija gynėsi tvirtindama, kad lenkiškai melstis mokė neraštinga tarnaitė ir tai buvo viena iš daugelio lenkų provokacijų, nukreiptų prieš draugijos veiklą. Susirašinėjimas šiuo klausimu: РГИА, ф. 821, оп. 128, д. 45, л. 38, 40, 42, 44–45. Vida Pukienė mini 1912 m. žandarų susirašinėjime aptartą 1908 m. istoriją, kai K. Olšauskas buvo apkaltintas nelegalios mokyklos įsteigimu Šančiuose (V. P u k i e n ė, *Prelatas Konstantinas Olšauskas...*, p. 56–57), bet keista tai, kad šis faktas vėliau neminimas P. Reviakino ar N. Griazevo raštuose, siųstuose į Sankt Peterburgą.

ministerijos Užsienio dvasinių reikalų departamento direktorius Aleksejus Charuzinas viename dokumento juodraštyje net konstatavo, kad „pagal departamente turimus oficialius duomenis, kol kas nebuvo atvejų, kai [lietuvių katalikiškos] organizacijos būtų nusizengę įstatymams arba apie jų antivyriausybinių kryptį“⁴³. Po Šančių istorijos, kelių šimtų bylų dėl neteisėtų konfesijos keitimų, P. Reviakino atliktos revizijos toks viena-reikšmiškas teiginys jau būtų buvęs per drąsus, todėl A. Charuzinas tą sakinį išbraukė, tačiau jis visgi tam tikru mastu atspindi šiame departamente buvusį (gana palankų) požiūrį į lietuviškas katalikiškas Kauno gubernijos draugijas.

Politinis lojalumas, o tiksliau, jo nebuvimas, galėjo tapti ne tik lenkiškų, bet ir kitas tautines grupes vienijančių draugijų uždarymo ar bent jau veiklos ribojimo priežastimi. Štai, lietuvių draugijai „Vilniaus aušra“ imperinė valdžia neleido Vilniaus gubernijoje steigti mokyklų, nes esą valdiškai švietimo sistemai nereikalinga konkurencija⁴⁴, o Kauno gubernijoje šios draugijos skyriai apskritai buvo uždaryti, nes jų steigėjai buvo politiškai nepatikimi⁴⁵.

Vis dėlto „Saulės“ draugijos atvejis nebuvo vienintelis, kai vienas ar kitas imperijos valdininkas draugijas ir jų galimybes veikti vertino pagal tai, kokią tautinę grupę jos vienijo – lenkus ar lietuvius. 1912 m. imperinė valdžia neregistravo lenkiškos „katalikiškos darbininkų draugijos“, nes tie steigėjai, kurie kreipėsi į valdžią, yra menko išsilavinimo darbininkai, taigi apsimetę asmenys (*подставные лица*), o draugijai vadovautų asmenys „iš vietinės lenkų bendruomenės“, propaguosiantys „siauras nacionalistines lenkiškas idėjas“⁴⁶. Tuo pat metu į vietinę valdžią dėl panašios draugijos registravimo Vilniaus gubernijoje kreipėsi ir lietuviai. Vietinės valdžios atstovai matė akivaizdžias paraleles tarp lenkiškos ir lietuviškos draugijų, nes antrosios atveju steigėjai esą taip pat priklausė „žemutinėms vietinės lietuvių bendruomenės klasėms“, taigi realiai jai taip pat vadovautų kiti asmenys. Visgi Vilniaus gubernatorius Dmitrijus Liubimovas (1906–1912) siūlė lietuvišką „Šv. Zitos“ draugiją registruoti, nes Vilniaus mieste jau veikia panaši lenkiška organizacija, taigi lietuviškoji „taps atsvara pirmosios polonizacinei veiklai“⁴⁷. Vadinas,

⁴³ Užsienio religijų dvasinių reikalų departamento direktoriaus 1910 m. kovo 23 d. rašto juodraštis, РГИА, ф. 821, оп. 3, л. 918, л. 38.

⁴⁴ V. P u k i e n ė, *Lietuvių švietimo draugijos...*, p. 43.

⁴⁵ Kauno vicegubernatoriaus 1908 m. rugsėjo 2 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378, BS, 1906 m., b. 169, l. 494; Kauno gubernatoriaus 1909 m. rugsėjo 19 d. raštas Policijos departamentui, Государственный архив Российской Федерации, ф. 102, делопр. 4, 1908 г., д. 29, ч. 9, л. 19; V. P u k i e n ė, *Lietuvių švietimo draugijos...*, p. 88.

⁴⁶ Vilniaus vicegubernatoriaus 1912 m. balandžio 24 d. raštas Užsienio dvasininkų reikalų departamentui, РГИА, ф. 821, оп. 128, л. 714, л. 21. Tolesnis susirašinėjimas dėl šios draugijos: ten pat, l. 23, 24, 39. Tokiai nuomonei, jau tapęs Vilniaus gubernatoriumi, pritarė ir P. Veriovinas.

⁴⁷ Vilniaus gubernatoriaus 1912 m. balandžio 18 d. raštas Užsienio religijų dvasininkų reikalų departamentui, ten pat, f. 821, ap. 128, b. 714, l. 51. Valdžia užregistravo Šv. Zitos draugiją: ten pat, l. 57–58, 60, 81–85.

P. Veriovinas nebuvo vienišas „Saulės“ draugijos užtarėjas. Ši aplinkybė ypač ryškiai matoma jam išvykus iš Kauno.

Situacija iš Kauno išvykus P. Veriovinui. Vietinių caro valdininkų konflikte dėl „Saulės“ draugijos ateities pirmąsias pergales pasiekė P. Veriovinas⁴⁸. Ši katalikiška lietuvių švietimo draugija nebuvo uždaryta, o P. Reviakinas 1910 m. perkeltas į Tomską⁴⁹. Kauno gubernijos valdybos patarėjo karjeros pokytį nulėmė konfliktas su gubernatoriumi⁵⁰. Tačiau 1912 m. ir P. Veriovinas paliko Kauno gubernatoriaus postą. Neturiu duomenų apie centrinės valdžios sprendimą iškelti jį iš šios, vienos iš, imperinės valdžios požiūriu, sudėtingiausių vakarinių pakraščių gubernijų, tačiau jo tikrai nereikėtų traktuoti ir kaip P. Veriovino politikos lietuvių atžvilgiu pralaimėjimo. Visų pirma Vidaus reikalų ministerijoje, o ypač Užsienio dvasinių reikalų departamente ir toliau dirbo valdininkai, kurie neklausė tokių veikėjų kaip naujasis Kauno gubernatorius N. Griazevas pasiūlymų, ir „Saulės“ draugijos neuždarė. Antra, P. Veriovinas Kauno gubernatoriaus pareigas iškeitė į tokio pat rango, tik gal net atsakingesnį postą Vilniuje, kuriame taip pat vis aštrėjo lietuvių ir lenkų konfliktas, taigi negalima priėti prie išvados, kad centrinė valdžia visiškai nepritarė P. Veriovino politikai lietuvių atžvilgiu.

1912 m. viduryje P. Veriovinui tapus Vilniaus gubernatoriumi, „Saulės“ likimas sprendėsi iš naujo. 1912 m. gruodžio 31 d. pareigas pradėjęs eiti naujasis Kauno gubernijos vadovas N. Griazevas ne tik kad nematė poreikio padėti K. Olšausko vadovaujamai draugijai, bet ir apskritai siūlė ją uždaryti. Kauno ir Sankt Peterburgo valdininkų diskusija užsitęsė, tad naujasis Kauno gubernatorius turėjo ne vieną progą išsakyti savo požiūrį tiek į „Saulės“ draugiją, tiek į jos vadovą.

Pirmiausia N. Griazevas aiškino, kad Kauno gubernijoje pagrindinį pavojų imperijos integralumui kelia ne lenkai, bet lietuviai, kurie ankstesnio vyskupo Mečislovo Leonardo Paliulionio dėka tapo dominuojančiu elementu šios gubernijos katalikų dvasininkijoje. Šie dvasininkai, veikdami per „Saulės“ draugiją, skleidė „siauro nacionalizmo“ idėjas ir skatino lietuvių „neapykantą viskam, kas rusiška“:

Iki 1905 m. lietuvių tauta [orig. *народ* – D. S.] tik tam tikru laipsniu buvo priešišškai nusiteikusi prieš rusus apskritai ir administracijos atstovus konkrečiai, o 1910 metais <...> švietėjiškos kunigų veiklos ir įsikūrusių įvairių draugijų – „Saulės“, „Šv. Juozapo darbininkų“, „Blaivybės“, „Lietuvių moterų Romos katalikų Šv. Zitos“ ir kt. dėka – lietuviai tapo dar labiau opoziciškai nusiteikę vyriausybės valdžios atstovų atžvilgiu.

Paskutiniu metu, anot caro valdininko, lietuvius prieš imperijos valdžią jau nuteikinėja ne tik kunigai, bet ir naujai susiformavusi mokytojų lietuvių grupė. Lietuvių judėjimo

⁴⁸ Žr. ankstesnį straipsnį.

⁴⁹ V. Pukienė, *Prelatas Konstantinas Olšauskas...*, p. 57–58.

⁵⁰ V. Severinas [V. Biržiška], *Kunigas Kastantinas Alšauskis*, p. 36.

tikslas esą „visiškas separatizmas ir Lietuvos autonomijos sukūrimas“. Ir nors, tvirtino N. Griazevas, lietuvių judėjimas turi antilenkiškų bruožų, tačiau lietuviai,

kaip ir lenkai, ir žydai bei kiti kitataučiai [orig. *иноподуы* – D. S.] – natūralūs Rusijos valstybingumo priešai, todėl, kilus revoliuciniam judėjimui, vietiniai lietuviai kartu su lenkais, žydais neabejotinai veiks prieš Rusijos vyriausybę, nebent, nors tai mažai tikėtina, tarp jų kiltų kokie nors principiniai nesutarimai dėl rezultatų tuo atveju, jei revoliucinis judėjimas laimėtų.

Ir tokią ateities projekciją esą patvirtina 1905 m. įvykiai, kai lietuviai, šaukdami „ru-sai lauk“, „nevarė ir nemušė nei lenkų, nei žydų, nei apskritai turtingų, o tik išimtinai rusus“. Be to, lietuviai, tvirtino N. Griazevas, priešišškai nusiteikę ne tik imperinės valdžios, bet ir rusų atžvilgiu, ką liudija jų pastangos, naudojantis įstatymais, nukreiptais prieš agrarinius neramumus, iškeldinti sentikius. Lietuviai pavojingi taip pat ir dėl to, kad savo bibliotekoms įgyja „tendencingo turinio knygų“, kuriose pasakojama apie Šveicarijos, JAV, Škotijos ar Suomijos politines santvarkas ir ten veikiančias pilietines teises. Gubernatorius leido suprasti, kad pavojus imperijai kyla ne tik dėl lietuvių politinio separatizmo, bet ir dėl jų propaguojamų demokratiškos idėjų. Primindavo N. Griazevas ir apie P. Reviakino revizijos išvadas, ir apie konfesijos keitimo atvejus. Gubernatoriui trūko konkrečių įrodymų apie kenksmingą ir nusikalstamą „Saulės“ draugijos veiklą, tad jis nurodė policijos viršininkams atidžiai stebėti visas katalikiškas draugijas. Visišką gubernatoriaus desperaciją liudijo į sostinę išsiųsta K. Olšausko charakteristika, kurioje, remiantis žandarų valdybos viršininku, šis katalikų kunigas buvo įvardytas kaip socialdemokratų partijos narys. Atsižvelgęs į visas šias aplinkybes, N. Griazevas priėjo prie išvados, kad „Saulės“ draugijos veikla yra kenksminga ir „neatitinka Rusijos valstybės tikslų ir uždavinių“⁵¹.

Ir kitomis progomis N. Griazevas dėstė panašų požiūrį į „Saulės“ draugiją ir jos vadovą. Taip kaip ankstesniame straipsnyje daug kartų minėtas P. Reviakinas, jis irgi aiškino, kad K. Olšausko antilenkiškumas yra apsimestinis, nes jis sėkmingai vadovauja ne tik lietuviškoms, bet ir lenkiškoms draugijoms⁵². Naujasis Kauno gubernatorius dėjo labai daug pastangų, kad įtikintų centrinę valdžią, jog „Saulės“ draugija pavojinga imperijos integralumui, tačiau Vidaus reikalų ministerijoje ir jai pavaldžiame Užsienio dvasinių reikalų departamente būta valdininkų, kuriuos labiau įtikino P. Veriovkino požiūris.

⁵¹ Kauno gubernatoriaus 1913 m. balandžio 28 d., gegužės 18 d., 1914 m. gruodžio 28 d. raštai vidaus reikalų ministrui, РГИА, ф. 821, оп. 128, д. 44, л. 631–635, 647–651, 661–664, citatos: l. 632–634, 664. N. Griazevas ir jo bendraminčiai mėgo įvairius lietuvių veikėjus vadinti socialdemokratais, taip, matyt, norėdami dar labiau paryškinti jų pavojingumą imperijai: Kauno gubernatoriaus 1914 m. rugsėjo 25 d. raštas prekybos ir pramonės ministro kanceliarijai, KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 24049, l. 243.

⁵² Kauno gubernatoriaus 1914 m. sausio 12 d. raštas vidaus reikalų ministrui, ten pat, b. 24329, l. 10; Kauno gubernatoriaus 1914 m. kovo 17 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, ten pat, b. 24049, l. 233.

Vidaus reikalų ministras Nikolajus Maklakovas (1912–1915), tęsdamas savo pirm-takų Piotro Stolypino (1906–1911) ir Aleksandro Makarovo (1911–1912) politiką, matė prasmę paremti tas lietuvių draugijas, kurių veikla „atitinka vyriausybės tikslus“ tam, kad būtų sukurta atsvara „polonizacinei“ lenkų veiklai Kauno gubernijoje⁵³. Užsienio dvasinių reikalų departamente taip pat vyravo įsitikinimas, kad „Saulės“ draugijai valdžia „turi suteikti visokeriopą pagalbą“. Nors šis departamentas suteikė „lietuviams tam tikrą paramą“, tačiau „tuo pat metu aiškiai suvokia, kad vyriausybė neturėtų tikėtis visiško solidarumo iš jų [lietuvių]“. Tuo pat metu, departamento vadovybės nuomone, lietuviai esą yra mažiau pavojingi, nes jie bando konsoliduoti tik savo tautinę grupę, kai lenkai dar ir siekia „sulenkinti“ lietuvius ir baltarusius. Be to, departamento pareigūnai galvojo, kad lietuvius palikus likimo valiai ir taikant jiems tokias pačias priemones kaip lenkams, šios dvi grupės gali solidarizuotis ir veikti kartu⁵⁴. Dar 1911 m. jau minėto Vidaus reikalų ministerijos Bendrųjų reikalų departamento vicedirektorius manė, kad reikia leisti „Saulės“ buhalterijų kursuose mokytį ir lietuvių kalbos, nes „<...> vienintelė, kaip matyti, kovos su lenkiškumu atrama Vakarų krašte galėtų būti lietuvių tautybė, kuri aštriau ir aštriau atsiskiria nuo lenkų įtakos“⁵⁵. Centrinė valdžia būtų sutikusi svarstyti „Saulės“ draugijos uždarymo klausimą, bet tam reikėjo konkrečių šios organizacijos nusikalstamų veiksmų faktų. Vietinei valdžiai tokių neginčijamų faktų pateikti nesisekė, tad draugija funkcionavo ir toliau, tačiau jos, kaip ir kun. K. Olšausko veiklos galimybes, ta pati caro administracija gerokai ap sunkino.

Dar P. Veriovinui einant Kauno gubernatoriaus pareigas „Saulės“ susidūrė su sunkumais. 1910 m. Kauno pradžios mokyklų direkcija iš pradžių nurodė uždaryti, o vėliau leido pertvarkyti 24 „rašto mokyklas“ (mokyklų skyrius)⁵⁶. Kitos vykdomosios valdžios atstovas – Vilniaus švietimo apygardos globėjas Aleksejus Ostroumovas (1911–1914) nusprendė „Saulės“ veiklą steigiant mokyklas „normuoti tam tikrais konkrečiais reikalavimais ir sąlygomis“. Tarp jų buvo ir nurodymas, kuriuo drausta draugijai steigti savo

⁵³ Vidaus reikalų ministro 1913 m. gegužės 12 d. konfidencialus raštas Kauno gubernatoriui, РГИА, ф. 821, оп. 128, д. 44, л. 638–640. Tikėtina, kad šio ministro plunksnai priklausė ir kitas, vėlesnis, raštas, kuriame konstatuota: „Kai dėl lietuvių steigiamų katalikiškų draugijų, tai kadangi lietuviai stipriai kovoja su lenkų siekais juos polonizuoti ir kadangi lietuvių Romos katalikų dvasininkija yra kur kas lojalesnė nei lenkų, tai Vidaus reikalų ministerija nekuria specialių kliūčių steigti lietuvių Romos katalikų draugijas ir labdaros įstaigas.“: Vidaus reikalų ministro raštas (1914 m.?), ten pat, ap. 150, b. 150, l. 10–11.

⁵⁴ Užsienio religijų dvasinių reikalų departamento vicedirektorius 1913 m. birželio 30 d. raštas Vyriausiosios vietinio ūkio valdybos viršininkui, ten pat, ap. 128, b. 44, l. 654–656. Panaši argumentacija: Užsienio religijų dvasinių reikalų departamento direktoriaus 1914 m. kovo 14 d. raštas Vyriausiosios vietinio ūkio valdybos viršininkui, ten pat, l. 667–670.

⁵⁵ Vidaus reikalų ministerijos Bendrųjų reikalų departamento vicedirektorius 1911 m. balandžio 19 d. raštas vidaus reikalų viceministrui, ten pat, f. 1284, ap. 250, b. 220, l. 282.

⁵⁶ V. P u p š y s, *Lietuvos mokykla: Atgimimo metai (1905–1918)*, Klaipėda, 1995, p. 43.

mokyklas tose vietovėse, kur jau veikė valdiškos mokyklos, o ten, kur valdžia atidarys naują mokyklą, „Saulė“ turi savąją arba uždaryti, arba perkelti į vietovę, kurioje valdžia dar nėra įsteigusi tokios įstaigos⁵⁷. Prasidėjus karui, vietinė administracija neleido draugijai rinkti lėšų mokyklos statybai⁵⁸. 1913 m. N. Griazevo iniciatyva, vietinė administracija neregistravo K. Olšausko su bendraminčiais steigtos „Lietuvių Romos katalikų jaunimo rūpybos draugijos Kauno mieste“⁵⁹. 1913 m. ataskaitoje N. Griazevas nurodė, kad tiek „Blaivybės“, tiek „Saulės“ draugijų bibliotekose rasta knygų, kurios, nors ir nėra uždraustos, bet propaguoja „separatistines idėjas“⁶⁰. Prasidėjus karui, vietinė administracija „Saulės“ draugijos vadovui, kaip politiškai nepatikimam asmeniui, uždraudė gyventi Kauno tvirtovės rajone⁶¹.

N. Griazevui nepavyko uždaryti „Saulės“, tačiau užregistruoti kokią nors naują katalikišką draugiją jam einant Kauno gubernatoriaus pareigas tapo labai sudėtinga užduotimi. Registracijos teisė, kaip jau minėta šiame straipsnyje, priklausė vidaus reikalų ministrui, tačiau centrinė valdžia tokių sprendimų nepriimdavo, prieš tai negavusi informacijos iš vietinės valdžios.

Kartais Kauno gubernorius tam, kad jo argumentas būtų išgirstas Sankt Peterburge, pasitelkdavo frazę iš minėto 1910 m. P. Stolypino aplinkraščio. Taip atsitiko, kai vidaus reikalų ministras taip ir neužregistravo Katalikų moterų šv. Zitos draugijos Šiaulių mieste, nes rėmėsi N. Griazevo nuomone, tvirtinusio, kad Kauno gubernijoje esą ir taip veikia daug katalikiškų draugijų, turinčių „siaurai nacionalistinius tikslus“⁶². Kūdikėlio Jėzaus namų Kauno mieste draugijos registravimui N. Griazevas užkirto kelią pasitelkęs dar ir keletą kitų argumentų. Pirmiausia jis tvirtino, kad draugijos steigėjai yra politiškai nepatikimi, o kai kurie iš jų, pavyzdžiui, Petras Leonas, yra socialdemokratai, nors, iš tiesų, savo pažiūromis ir partine veikla su minėta partija neturėjo nieko bendra. Be to, kaip ir anksčiau šis valdininkas aiškino, kad lenkų ir lietuvių nesutarimai, jei ir egzistuoja, tai jie niekaip

⁵⁷ Vilniaus švietimo apygardos globėjo 1912 m. vasario 6 d. rašto „Saulės“ draugijos Valdybai kopija, KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 24049, l. 281.

⁵⁸ Užsienio religijų dvasinių reikalų departamento direktoriaus 1914 m. rugsėjo 2 d. raštas Kauno gubernatoriui, ten pat, l. 247.

⁵⁹ Kauno gubernatoriaus 1913 m. kovo 21 d. raštas vidaus reikalų ministrui; Užsienio religijų dvasinių reikalų departamento vicedirektoriaus 1914 m. gegužės 3 d. raštas Kauno gubernatoriui, РГИА, ф. 821, оп. 128, д. 44, л. 523, 531.

⁶⁰ 1913 m. Kauno gubernijos ataskaita, ten pat, f. 1284, ap. 194, 1914 m., b. 35, l. 14.

⁶¹ Kauno gubernatoriaus 1914 m. rugsėjo 25 d. raštas Prekybos ir pramonės ministro kanceliarijai, KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 24049, l. 243; V. P u k i e n ė, *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje...*, p. 89; ta pati, *Prelatas Konstantinas Olšauskas...*, p. 58.

⁶² Kauno gubernatoriaus 1912 m. spalio 27 d. raštas Užsienio religijų dvasinių reikalų departamentui, РГИА, ф. 821, оп. 128, д. 44, л. 156. Visas susirašinėjimas dėl šios draugijos: ten pat, l. 154, 158, 160.

neužgožia juos jungiančių „bendros religijos ir priešiško viskam, kas rusiška“⁶³. Į N. Griazevo nuomonę buvo atsižvelgta ir iš sostinės atėjo nurodymas taip pat neregistruoti katalikiškos labdaros draugijos, kuri turėjo veikti Novoaleksandrovske (Zarasuose) bei parapijoje, nes ji ketino ne tik užsiimti labdaringa veikla, bet ir steigti mokyklą, tuo tarpu jos vadovai „visko, kas rusiška priešinkai, vienas iš jų – socialdemokratas, Novoaleksandrovsko apskrityje daug sentikių ir baltarusių, ir jie gali būti sulietuvinti, be to, čia ir taip veikia katalikiškos draugijos, kurioms vadovauja kunigai, „užkietėję fanatikai“ ir t. t.⁶⁴

Kai kuriais atvejais valdininkų nuomonė Sankt Peterburge ir Kaune neregistruoti kokios nors katalikiškos draugijos Kauno gubernijoje sutapdavo, nors motyvacija buvo skirtinga. N. Griazevo požiūris į tokias organizacijas buvo nedviprasmiškas, – visos jos „kenkia rusų reikalui“⁶⁵. Jis net turėjo tam tikrų paruoštukų – sakinių ar net pastraipų, galinčių praversti, prireikus įtikinti aukštesnę valdžią katalikiškų draugijų kenksmingumu. Vieną jų – apie „fanatikus kunigus“, steigiančius katalikiškas draugijas, gubernatorius 1913 m. liepos mėnesį panaudojo rašte apie Romos katalikų pagalbos vargstantiems Rokiškio mieste draugiją⁶⁶, o 1914 m. sausio mėn. lygiai tokią pačią pastraipą jau buvo įrašęs rašte apie Kūdikėlio Jėzaus namų Kauno mieste draugiją, tiesa, vėliau ją išbraukė⁶⁷.

Tuo tarpu imperijos sostinėje tokius sprendimus galėjo sąlygoti kitokie argumentai. Štai, rengiant atsakymą Kauno gubernatoriui dėl Šiaulių apskrities Radviliškio miesto Romos katalikų darbininkų šv. Juozapo draugijos registravimo, Užsienio dvasinių reikalų departamento valdininkai buvo nurodę, kad naują draugiją steigti yra nepageidautina, nes „toks lietuvių draugijų skaldymas, vidaus reikalų ministro A. Makarovo nuomone, nenaudingas jų pačių interesams, nes silpnina lietuvius jų kovoje su lenkais, ir tokiu būdu suteikia pastariesiems galimybę sulenkinti lietuviškąją gyventojų dalį“. Nors paskutinė sakinio dalis apie lietuvių ir lenkų kovą vėliau buvo išbraukta, tačiau ji rodo, kad bent jau dalis Vidaus reikalų ministerijos pareigūnų naujų lietuviškų katalikiškų draugijų steigimą matė visai kitokiame kontekste nei Kauno gubernatorius⁶⁸.

⁶³ Kauno gubernatoriaus 1914 m. sausio 12 d. raštas vidaus reikalų ministrui, ten pat, b. 45, l. 88–89. Taip pat žr. bylą „Dėl lietuvių labdaros draugijos „Kūdikėlio Jėzaus namai Kauno m.[ieste]“ įstatų patvirtinimo“, KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 24329.

⁶⁴ Byla „Dėl romos-katalikų labdaros draugijos Novoaleksandrovsko m.[ieste] ir jo parapijoje įstatų patvirtinimo“, ten pat, b. 24314.

⁶⁵ Kauno gubernatoriaus 1914 m. sausio 31 d. raštas vidaus reikalų ministrui, РГИА, ф. 821, оп. 128, д. 44, л. 627.

⁶⁶ Kauno gubernatoriaus 1913 m. liepos 31 d. raštas Užsienio religijų dvasinių reikalų departamentui, ten pat, l. 219–220.

⁶⁷ Kauno gubernatoriaus 1914 m. sausio 12 d. rašto vidaus reikalų ministrui juodraštis, KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 24329, l. 9. Rašto originalas: РГИА, ф. 821, оп. 128, д. 45, л. 88–89.

⁶⁸ Užsienio religijų dvasinių reikalų departamento direktoriaus 1913 m. vasario 5 d. visiškai konfidencialus raštas Kauno gubernatoriui, ten pat, ap. 128, b. 44, l. 119. Valdininkai pasiūlė šios draugijos steigėjams prisijungti prie Šiauliuose jau veikusios Šv. Juozapo draugijos: ten pat, l. 121, 125.

Romos katalikų pagalbos vargstantiems Rokiškio mieste draugijos steigimo N. Griazevas nesugebėjo sutrukdyti, nors dėjo labai daug pastangų. Ši draugija ketino veikti Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrityje, kur gyveno daug sentikių ir baltarusių, todėl, anot gubernatoriaus, čia katalikiška labdaros organizacija nepageidautina, nes ji sukeltų vietinių rusų, dėl nepritekliaus negalinčių sukurti tokios organizacijos, nepasitenkinimą⁶⁹. Šiuo atveju Užsienio dvasinių reikalų departamento valdininkai, puikiai žinodami N. Griazevo priešikumą visoms katalikiškoms draugijoms, į jo nuomonę neįsiklausė ir draugijos įstatai buvo patvirtinti, tiesa, visas registracijos procesas užtruko gerokai ilgiau nei metus⁷⁰.

Išvados. Taigi, palyginti su kitomis nedominuojančių etninių grupių švietimo draugijomis Vakarų krašte, „Saulė“ Kauno gubernijoje turėjo išskirtines sąlygas: ji vienintelė iki pat vokiečių okupacijos 1915 m. galėjo steigti ir išlaikyti mokyklas, kuriose mokyta ir nerusų kalba⁷¹. Tokia situacija susiklostė dėl įvairių priežasčių.

Nėra visiškai nereikšminga aplinkybė, kad, pavyzdžiui, lenkų švietimo draugijas caro pareigūnai kaltino nelegalių mokyklų steigimu, o „Saulė“ tokie nusižengimai nebuvo inkriminuoti. Vis dėlto šios lietuvių švietimo draugijos veiklos galimybes nulėmė ir daug kitų, galima sakyti, svarbesnių aplinkybių.

Biurokratinis Sankt Peterburgo ir Kauno susirašinėjimas parodo, *kaip* tai atsitiko. Neabejotinai labiausiai išlikti „Saulė“ padėjo nuosekli Kauno gubernatoriaus P. Veriovkino pozicija. Šis pareigūnas nuolat gynė „Saulę“ ir jos vadovą kun. K. Olšauską nuo įvairių kaltinimų neteisėta bei Rusijos interesams kenksminga veikla ir įrodinėjo, kad draugija naudinga silpninant lenkų įtaką regione. Kauno gubernatorius buvo įtakingas valdininkas. Greta oficialiosios Kauno ir imperijos sostinės komunikacijos dar galėjo veikti ir privatūs kanalai, kurių pėdsakų biurokratiniame susirašinėjime rasti sunkiau. P. Veriovkino pažintis su būsimuoju imperatoriumi Nikolajumi II jaunystėje, kai jie kartu tarnavo kariuomenėje, čia vargu ar turėjo tiesioginės įtakos, bet pažintis su keliais aukštais Romanovų imperijos pareigūnais, tikėtina, buvo reikšminga. P. Veriovkinas buvo Rusijos ministro pirmininko ir vidaus reikalų ministro P. Stolypino bičiulis, nors iš lenkų istoriko Romano Jurkowskio tyrimo ir nėra visiškai aišku, kada jie susipažino⁷². Daugybė išlikusių labai asmeniškų Vidaus reikalų ministerijos Bendrųjų reikalų departamento direktoriaus Aleksejaus Arbužovo (1905–1914, nors pareigas pradėjo eiti jau 1903 m.)

⁶⁹ Kauno gubernatoriaus 1913 m. liepos 31 d. raštas Užsienio religijų dvasinių reikalų departamentui, ten pat, l. 219–220.

⁷⁰ Susirašinėjimas šiuo klausimu: ten pat, l. 221–224, 255–257, 259–260, 262, 271, 273.

⁷¹ Kaip žinoma, lenkiškos švietimo draugijos veikė, o kartu ir steigė mokyklas, tik kelerius metus po 1905 m. revoliucijos, o po to buvo uždarytos.

⁷² R. J u r k o w s k i, *Kowieński marszałek, grodzieński gubernator. Kresowe początki kariery politycznej Piotra Stolypina (1889–1903)*, Olsztyn, 2015, s. 64, 78, 80, 196–200, 310, 374.

laiškų P. Veriovkiniui liudija juos buvus artimais draugais⁷³. Šis departamentas buvo atsakingas už daugelio su tautine politika susijusių klausimų sprendimą, taip pat ir už kita-taučių draugijų priežiūrą⁷⁴. Įtakingi ir gerai informuoti draugai imperijos sostinėje galėjo būti svarbūs tiek kaip P. Veriovkino politikos, taip pat ir lietuvių atžvilgiu, atrama, tiek kaip informacijos šaltinis apie Sankt Peterburge vyraujančias nuotaikas, prie kurių šių pažinčių dėka Kauno gubernatorius galėjo lengviau prisitaikyti. Šis tyrimas parodė, kad P. Veriovkinas nebuvo vienišas. Panašios pozicijos „Saulės“ draugijos atžvilgiu laikėsi ir dalis aukštų Vidaus reikalų ministerijos pareigūnų. Kur kas sunkiau paaiškinti, kodėl „Saulė“ atsidūrė tokioje privilegijuotoje padėtyje.

Tokią situaciją bent iš dalies galima paaiškinti imperijos valdančiojo elito *mentali-nio žemėlapyje* ypatybėmis. Oficialiajame diskurse dominuojantis naratyvas skelbė, kad didžioji Šiaurės vakarų krašto dalis yra ne tik Romanovų imperijos, bet ir rusų *tautinė teritorija*, ir tik Kauno gubernija ir dar nedidelė Vilniaus gubernijos dalis „priklauso“ lietuviams⁷⁵. Todėl, apibendrintai ir supaprastintai kalbant, imperinės valdžios požiūriu, lietuviai „savo“ teritorijoje turėjo daugiau teisių plėtoti kultūrinę bei švietimo veiklą nei, pavyzdžiui, lenkai, kurie šiame regione „savo“ *tautinės teritorijos* neturėjo⁷⁶. *Polska Macierz Szkolna* Lenkijos karalystėje, nors veikė lenkų *tautinėje teritorijoje*, tačiau išvystė tokio masto veiklą, kuri rimtai išgąsdino caro administraciją. Pabaltijo gubernijose, kurios retai būdavo konceptualizuojamos kaip rusų *tautinė teritorija*, galėjo veikti, taip pat ir steigdamos mokyklas, latvių, estų, vokiečių, lietuvių švietimo draugijos.

Be to, imperinė valdžia lenkus dar kaltino lietuvių bei „rusų“, t. y. baltarusių, polonizavimu. Lietuvių asimiliacinis potencialas, kaip pavojus kuriai nors kitai etninei grupei, rusiškame diskurse minėtas retai ir iš tiesų rimtai netraktuotas. Todėl „Saulė“ valdančiajam imperijos elitui ir rusų visuomeninio nacionalizmo adeptams buvo mažiau pavojinga.

Kai kurios švietimo srityje veikusios ukrainiečių organizacijos buvo uždarytos todėl, kad jų veikloje valdininkai matė pavojų vadinamosios trinarės rusų tautos integralumui, o koncepcijos apie lietuvius, kaip labai artimą rusams etninę grupę, po 1905 m. jau nebebuvo populiarios. Kitais žodžiais tariant, lietuvių, kaip savarankišką tautinę kultūrą sukūrusios grupės, statusas jau nebuvo kvestionuojamas.

⁷³ LNMMB RS, F19-240, F19-241.

⁷⁴ Н. Б а з и н а, *Национально-политическая часть Департамента общих дел Министерства внутренних дел (1902–1917). Диссертация на соискание степени кандидата исторических наук*, Санкт-Петербург, 2007.

⁷⁵ D. S t a l i ū n a s, *Lenkija ar Rusija? Lietuva rusiškajame mentaliniame žemėlapyje, Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, sud. D. Staliūnas, Vilnius, 2015, p. 29–81.

⁷⁶ Dalis Gardino gubernijos valdininkų akyse tokį statusą galėjo įgyti, tačiau caro biurokratai iki pat Didižiojo karo taip ir neapibrėžė tos teritorijos.

Taigi, Kauno gubernijos kaip lietuvių *tautinės teritorijos* pripažinimas rusiškame *mentaliniame žemėlapyje*, (valdininkų požiūriu) asimiliacinio potencialo nebuvimas ir lietuvių etnokultūrinio atskirumo nuo didrusių pripažinimas sukūrė nišą „Saulės“ draugijos veiklai.

Vadinasi, tai yra viena iš vos kelių situacijų per visą „ilgąjį XIX amžių“, kai tam tikri imperinės valdžios segmentai lietuviams sudarė palankesnes sąlygas veikti nei lenkams ir tokius politikos žingsnius argumentavo kaip atsvaros lenkų įtakai stiprinimą⁷⁷.

Tuo pat metu šios paramos nereikėtų matyti kaip sudėtinės tam tikros sistemingos ir nuoseklios imperinės valdžios politikos dalies. Visų pirma dalis vietinių pareigūnų, palaikomų rusų nacionalistinių organizacijų, stengėsi „Saulės“ draugiją uždaryti, kun. K. Olšauską nuteisti, o lietuvių galimybes mokytis gimtosios kalbos drastiškai sumenkinti, ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą „Saulės“ galimybės veikti stipriai sumažėjo. Be to, ši draugija buvo vienintelė, galėjusi steigti mokyklas, kai kitos lietuvių draugijos, taip pat ir Vilniaus gubernijoje, kur lietuvių ir lenkų konfliktas buvo ne ką mažesnis nei Kauno gubernijoje, tokios teisės negavo.

Todėl galima konstatuoti, kad išskirtines veiklos galimybes, kurias 1906–1915 m. turėjo „Saulės“ draugija, daugiausia nulėmė P. Veriovkino veiksmai. Kitaip tariant, tų anksčiau nurodytų bendrųjų priežasčių (lietuviškos *tautinės teritorijos* pripažinimas, menkas asimiliacinis potencialas ir lietuvių nepriskyrimas vadinamajai trinarei rusų tautai) būtų greičiausiai nepakęę, jei Kauno gubernatoriaus poste nebūtų atsidūręs P. Veriovkinas ar kitas panašių pažiūrų valdininkas. Kauno gubernatorius tvirtino, kad „Saulės“ draugija naudinga Rusijos imperijai, nes, pirma, silpnina lenkų įtaką krašte ir, antra, lietuvių tautiniame judėjime stiprina konservatyviojo sparno įtaką. Šis caro valdininkas buvo įsitikinęs, kad sėkmingas imperijos pakraščių valdymas priklauso ir nuo nuoširdaus pavaldinių lojalumo, todėl reikėjo bent tam tikru laipsniu atsižvelgti į nedominuojančių etninių grupių, Kauno gubernijos atveju – pirmiausia – lietuvių, poreikius. Kitaip tariant, P. Veriovkinas buvo gana tipiškas *imperinės tautinės politikos* šalininkas. Kaip jau rašiau anksčiau, šios politikos adeptai manė, kad politinį pavaldinių lojalumą galima užtikrinti suteikiant jiems tam tikrų ribotų kultūrinių laisvių⁷⁸. Laikantis tokių pažiūrų, „Saulėi“ suteikta galimybė steigti mokyklas atrodo nuosekli ir logiška. Svarbu buvo ir tai, kad „Saulės“ vadovybė, valdžios požiūriu, buvo konservatyvesnių, o ne kairiųjų pažiūrų.

Tuo pat metu reikia pripažinti, kad *imperinė tautinės politikos* koncepcija nepaaiškina to antilenkiško naratyvo, kurį P. Veriovkinas pasitelkė gindamas lietuvių švietimo draugiją „Saulė“. Nepaaiškina todėl, kad, kiek galima spręsti iš surinktos informacijos, lenkai nesiskundė šiuo Kauno gubernatoriumi dėl kokių nors akivaizdžiai prieš juos nukreiptų veiks-

⁷⁷D. S t a l i ū n a s, Affirmative Action in the Western Borderlands of the Late Russian Empire?, p. 978–997.

⁷⁸D. S t a l i ū n a s, Challenges to Imperial Authorities' Nationality Policy in the Northwest Region, p. 39.

mų. Nuosekliai laikantis *imperinės tautinės politikos* koncepcijos, reikėtų atsižvelgti ir į lenkų kultūrinius poreikius. Parama lietuviams, taip sukuriant atsvarą lenkų įtakai, buvo dažnas P. Veriovkino argumentas (ne tik „Saulės“ atveju), todėl gali būti, kad gubernatorius jį naudojo nuoširdžiai, bet gali būti, kad šis valdininkas antilenkišką naratyvą naudojo instrumentiškai. Antilenkiška retorika Rusijos tautinę politiką Vakarų krašte lydėjo jau seniai, prieš Pirmąjį pasaulinį karą ji sklido ir iš Vidaus reikalų ministerijos, tad gubernatorius galėjo ja pasinaudoti tam, kad išsaugotų bent jau šią švietimo draugiją. Juk dėl anksčiau išdėstytų argumentų lenkai bet kuriuo atveju nebūtų galėję išlaikyti švietimo draugijų.

Kita vertus, Kauno gubernatoriaus palankumo lietuviams nereikėtų pervertinti. Pagrindinis P. Veriovkino siekis buvo lojalumo imperijai diegimas. Su tuo labai glaudžiai buvo susijęs ir rusų kultūros, pirmiausia – kalbos, įtvirtinimas jo valdymui pavestose teritorijose. „Saulės“ draugijos veiklą švietimo srityje, ypač steigiant mokyklas, jis matė kaip laikiną situaciją, nes pagrindinis tikslas buvo visiškas rusiškos švietimo sistemos įsigalėjimas ir visų privačių iniciatyvų eliminavimas.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

V. Severinas [BIRŽIŠKA, Vaclovas]. *Kunigas Kastantinas Alšauskis. (Iš Kauno Gubernatoriaus Archivų)*. Voronežas: Lietuvos reikalų komisariato spaustuvė, 1918.

YČAS, Martynas. *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais*. T. 1. Kaunas, 1935.

Litwa.

Земщина.

GAIDYS, Arvydas. Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907 m. In: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*. T. 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*. Sud. E. Motieka et al. Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 1994, p. 254–316.

GRIGARAVIČIUS, Algirdas. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2000, nr. 10, p. 67–72.

JURKOWSKI, Roman. *Kowieński marszałek, grodzieński gubernator. Kresowe początki kariery politycznej Piotra Stolypina (1889–1903)*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2015.

KUZMAITĖ, Jūratė. Vilniaus „Ryto“ lietuvių švietimo draugija. In: *Iš lietuvių kultūros istorijos*. T. 8: *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*. Ats. red. V. Merkys. Vilnius: Mokslas, 1975, p. 119–151.

PUKIENĖ, Vida. *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994.

PUKIENĖ, Vida. *Prelatas Konstantinas Olšauskas: Visuomenės veikėjo tragedija*. Vilnius: Edukologija, 2013.

PUPŠYS, Vladas. *Lietuvos mokykla: Atgimimo metai (1905–1918)*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 1995.

STALIŪNAS, Darius. Affirmative Action in the Western Borderlands of the Late Russian Empire? *Slavic Review*, 2018, vol. 77/4, p. 978–997.

STALIŪNAS, Darius. Challenges to Imperial Authorities' Nationality Policy in the Northwest Region, 1905–15. In: *The Tsar, The Empire, and The Nation. Dilemmas of Nationalization in Russia's Western Borderlands, 1905–1915*. Eds. D. Staliūnas, Y. Aoshima, Budapest–New York: CEU Press, 2021, p. 33–66.

STALIŪNAS, Darius. Lenkija ar Rusija? Lietuva rusiškajame mentaliniame žemėlapyje. In: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmečiuje*. Sud. D. Staliūnas. Vilnius: Baltijos kopija, 2015, p. 29–81.

STALIŪNAS, Darius. Rusų nacionalistai prieš Kauno gubernatorių: kitataučių švietimo draugijos kaip pavojus imperijai 1907–1910 m. *Lietuvos istorijos metraštis. 2023 metai. 2*, 2023, p. 55–80.

STALIŪNAS, Darius. Vilniaus vyskupo E. Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907). In: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. T. 7: Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Sud. E. Motieka et al. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1994, p. 142–219.

VIDMANTAS, Edvardas. *Katalikų Bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas, 1987.

БАЗИНА, Надежда. *Национально–политическая часть Департамента общих дел Министерства внутренних дел (1902–1917). Диссертация на соискание степени кандидата исторических наук, Санкт-Петербург, 2007.*

THE GOVERNOR OF KAUNAS PIOTR VEREVKIN AND THE LITHUANIAN EDUCATIONAL SOCIETY 'SAULĖ'

Summary

DARIUS STALIŪNAS

The article aims to explain why, among all the non-dominant ethnic groups, the imperial authorities in the so-called Western region allowed the existence of only the Lithuanian educational society 'Saulė'. The argument is made that this was due to (1) the recognition of Kaunas governorate as a Lithuanian 'national territory' on the Russian mental map, (2) the lack of assimilation potential (from the point of view of the officials), (3) the admission that the Lithuanians were ethnically-culturally detached from the ethnic Russians, and (4) the efforts of the governor of Kaunas, Piotr Verevkin, to prevent the closure of this society. Part of the article is devoted to a discussion of Verevkin's motives. As a counterbalance to Polish influence, support to the Lithuanians was a frequent argument of the governor of Kaunas (not only in the case of the 'Saulė'), therefore it is possible that Verevkin did it sincerely, yet it may also be the case that he resorted to the anti-Polish narrative instrumentally. Anti-Polish rhetoric had been a part

of Russian nationality policy in the Western region for a long time; before the First World War it also spread from the Ministry of the Interior, so the governor could have taken advantage of this rhetoric to at least preserve this educational society. After all, for the reasons set out above, the Poles would not have been able to maintain educational societies in any case. On the other hand, the favour of the governor of Kaunas towards Lithuanians should not be overestimated. Piotr Verevkin's main aspiration was to establish loyalty to the empire, which was very closely linked to the consolidation of Russian culture, primarily of the Russian language, in the territory under his control. He saw the activities of the 'Saulė' society in the field of education, particularly in establishing schools, as a temporary situation, because the central aim was total domination of the Russian education system and the elimination of all private initiatives.

Gauta 2023 m. sausio mėn.
Priimta 2024 m. sausio mėn.

Darius Staliūnas – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto vyriausias mokslo darbuotojas. Tyrimų interesai: Rusijos imperijos tautinė politika, tarptautiniai santykiai XIX–XX a., atminimo kultūra, mentaliniai žemėlapiai.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, Vilnius, LT-01101

El. paštas: darius.staliunas@istorija.lt

ORCID: 0000-0002-1227-4776

